

Vita Zelče sadarbībā ar Ingunu Roli, Emīlu Rotgalvi un Māru Sprūdžu

ATMIŅAS INSTITŪCIJAS UN MEDIJPRATĪBA

Zelče, Vita; Role, Inguna; Rotgalvis, Emīls; Sprūdža, Māra. *Atmiņas institūcijas un medijpratība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023. 28 lpp.

Izdevums tapis ASV izglītības un globālās attīstības organizācijas IREX Baltijas Medijpratības programmas Latvijas Universitātē ietvaros par projekta PC-21230-ST-N-960 *Media Literacy in the Baltics (Phase 2)* finansējumu.

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
**SOCIĀLO ZINĀTŅU
FAKULTĀTE**

Projekta vadītāja Klinta Ločmele
Recenzents Gustavs Strenga

Literārā redaktore Ruta Puriņa
Vāka dizainu un maketu veidojusi Baiba Lazdiņa

Citējot vai citādi izmantojot šī materiāla saturu prezentācijās, publikācijās un dažādos pasākumos, obligāti jānorāda atsauce uz avotu.

Vāka noformējumam izmantota Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva dokumentu krātuves fotogrāfija, *Vitas Zelčes foto*

© Vita Zelče, Inguna Role, Emīls Rotgalvis, Māra Sprūdža, teksts, 2023

© Vita Zelče, Ilze Vaivode, foto, 2023

© Latvijas Universitāte, 2023

ISBN 978-9934-18-936-4

IEVADS

Muzeji, bibliotēkas un arhīvi ir civilizācijas kultūras atmiņas ilglaicīgie glabātāji, kas sava laika sabiedrībai piedāvā dažāda veida iespējas lietot savus krājumus. Pēdējos gados aizvien biežāk līdžās šo krātuvju tradicionālajiem apzīmējumiem tiek lietots termins “atmiņas institūcija”, kura ieviešanos ir sekmējusi digitalizācija. Tas paplašina muzeju, bibliotēku, arhīvu daudzveidīgās darbības raksturojumu, mazinot robežas starp to sfērām, akcentējot kopdarbību un digitālo platformu, un tiešsaistes lomu. Lai gan katrai atmiņas institūcijas formai un arī katrai atsevišķai atmiņas institūcijai ir sava unikāla pagātne, tomēr digitalizācija un kultūras mantojuma lietojums digitālajā formā veicina muzeju, bibliotēku un arhīvu konvergenci, kas savukārt ietekmē kopdalīto pagātnes stāstu un kolektīvās atmiņas veidošanu un izmantojuma prakses. Mūslaiku atmiņas institūciju uzdevums ir sekmēt kultūras integrāciju un kultūras mantojuma plašu pieejamību un atvērtību. Tām jānodod cilvēces pieredze un radītais, šķērsojot laika, telpas, valodas, tradīciju, kā arī kopienu un individuālo interešu ietvarus. Kultūras mantojuma analogo un digitālo formu līdzpastāvēšana un paralēla attīstība pieder pie atmiņas institūciju darbības šā laika prioritātēm (Robinson 2012, 413–414; Byrne 2015, 260; Stainforth 2016, 323–328). Tas arī nosaka medijpratības lomas pieaugumu atmiņas institūciju darbā.

Šajā izdevumā ir atainoti 2022. gada 5. aprīlī LU Sociālo zinātņu fakultātē notikušās diskusijas “Medijpratība un atmiņas institūcijas” materiāli. Tās ieraksts skatāms *Youtube* kanālā (<https://www.youtube.com/watch?v=loOdl108-To>). Bukletā aplūkoti vairākas mūsdienu atmiņu institūciju darbības sfēras aktualitātes un izaicinājumi: digitalizācija, medijpratība, krīzes ietekme. Ievaddaļā tiek piedāvāts arī vairāku jēdzienu, kas tiek izmantoti izdevumā, skaidrojums. Izdevumā tiek sniegti Latvijas atmiņas institūciju darba labās prakses piemēri, kas ir tikai niecīga daļa no to veikuma. Šis izdevums vispirmām kārtām ir adresēts atmiņas institūciju krājumu lietotājiem, tostarp studentiem un skolēniem.

GALVENIE JĒDZIENI

Atmiņas institūcija – organizācija, kas uztur publiski lietojamo zināšanu krājumu. Šis jēdziens saturiski ir plašs, ar to ierasti tiek apzīmētas kultūras mantojuma institūcijas, tradicionālās un digitālās bibliotēkas, arhīvi un muzeji. Termins “atmiņas institūcijas” tiek arī izmantots, runājot par dažādām augu un dzīvnieku kolekcijām (piemēram, botāniskajiem un zooloģiskajiem dārziem, dabas muzejiem), datu pārvaldības pakalpojumu sniedzējiem u. c. Atmiņas institūcijas pamatuzdevums ir krāšana, saglabāšana un indeksēšana, kā arī dalīšanās ar tās rīcībā esošajiem materiāliem. Tādējādi tās kļūst par kopienu kultūras atmiņas pamatbāzi un kolektīvās atmiņas veidošanas un uzturēšanas nozīmīgu dalībnieku.

Digitalizācija. Šā jēdziena tehnisko pusi raksturo process, kurā informācija tiek pārveidota un uzglabāta mašīnlasāmos datos. Tas ietver arī datu apstrādi, pārsūtīšanu un konfigurēšanu. Šie procesi tiek automatizēti un savienoti tīklā, izmantojot datorus, programmatūru un internetu. Visu veidu informācija tiek pārvērsta digitālā veidā. Digitalizācijas sociālā puse aptver tās ietekmi uz sabiedrību, piemēram, uz komunikāciju, mediju saturu un lietojumu, kultūru, izglītību, veselību, brīvību, drošību, noziedzību un uz daudzām citām jomām.

Kolektīvā atmiņa. Šis jēdziens lielākoties tiek lietots divās nozīmēs: 1) indivīdiem piemītošā atmiņa, kas pastāv un darbojas sociālās un kultūras vides ietvarā, un 2) kopdalītā pagātne, kura funkcionē sabiedrības locekļu mijiedarbības, komunikācijas, mediju un institūciju darbības rezultātā gan lielās kopienās, gan mazās sociālajās grupās.

Kultūras atmiņa – kolektīvā atmiņa, kas ir lokalizēta materiālos objektos, piemēram, tekstos, tēlos, arhitektūrā, memoriālos, medijos, kā arī tradīcijās un rituālos. Kultūras atmiņa tiek mērķtiecīgi radīta, uzturēta, tai piemīt arī formalizēta un ritualizēta daba. Kultūras atmiņas saturu un tajā ietvertās

nozīmes veido, kopj un interpretē speciālisti, piemēram, arhīvistu, bibliotekāri, muzeologi, zinātnieki, rakstnieki, žurnālisti, režisori, producenti. Kultūras atmiņā ir iedzīvināts sabiedrības paštēls, ar tajā ietvertajām zināšanām, emocijām un vērtībām sociālās grupas pamato savu vienotības un īpatnības apziņu.

Kultūras mantojums. Ar šo jēdzienu apzīmē kādas konkrētas sabiedrības kultūras raksturlielumus, piemēram, tradīcijas, valodu, literatūru, mākslu, ēkas, ainavu un daudzas citas vērtības, kas radītas senākā vai nesenkākā pagātnē un kas joprojām ir nozīmīgas šīs sabiedrības kultūrā un identitātē.

Medijpratība (mediju lietotprasme) – apkopojošs jēdziens, kas raksturo prasmes piekļūt informācijai dažādās tās formās, to kritiski analizēt un interpretēt, tostarp informācijas radīšanas un publicēšanas nolūkus medijos, sociālajos medijos un citviet. Medijpratība ietver arī izpratni par konteksta, piemēram, sabiedrības vērtību, politiskās iekārtas, tehnoloģisko iespēju, ietekmi uz medijiem un komunikāciju, un otrādi.

Nacionālā atmiņa – kolektīvās un kultūras atmiņas forma, ko rada nācijas un/vai valsts iedzīvotāju kopdalītā pieredze un kultūra. Tā ir neatņemama nacionālās identitātes un nācijas un/vai valsts iedzīvotāju vienotības veidotāja. Joprojām mūsdienās valstis iegulda lielus intelektuālos un materiālos resursus, veidojot oficiālos valsts pagātnes naratīvus, memoriālo kultūru un īstenojot ceremoniālos pasākumus.

Vēsture. Šis termins latviešu valodā tiek lietots vairākās nozīmēs. No tām galvenās: 1) dabas un/vai sabiedrības pagātne tās secīgās likumsakarībās; 2) zinātne, kas iespējami objektīvi pēta dabas un/vai sabiedrības pagātņi; 3) mācību priekšmets, kas balstās vēstures zinātnē, sniedz zinātniskas zināšanas un kas arī var tikt/tiek izmantots valsts ideoloģijas izplatīšanā un identitātes veidošanā; 4) zinātniski un populāri stāsti par pagātņi un to dažādās diskursīvās prakses.

ATMIŅAS INSTITŪCIJAS UN DIGITALIZĀCIJA

Kultūras mantojuma digitalizācija aktualitāti ieguva līdz ar interneta tapšanu un tā ienākšanu atmiņu institūciju ikdienā. Jau tolaik arī aizvien skaidrāka tapa apziņa, ka jaunās tehnoloģijas kardināli mainīs gan šo institūciju darbu, gan arī to lietotāju attiecības ar atmiņas institūcijām. Piemēram, arhīvu dokumentu digitalizācija pētniekiem ļaus atteikties no tāliem un dārgiem komandējumiem; visi nepieciešamie materiāli būs pieejami no mājas datora; meklēšanas sistēmas palīdzēs viegli atrast nepieciešamos dokumentus, lai kur tie glabātos; datorprogrammas sekmē/sekmēs vēstures dokumentu tekstu lasīšanu, atšifrēšanu un analizēšanu, kā arī ļaus veidot tajos rodamo faktu savstarpējās saiknes. Savukārt arhīvistiem vairs nenāksies ņemt no plauktiem un likt tajos atpakaļ smagus papīru saiņus vai mapes. Tāpat nedaudz sadils arhīvu (un citu atmiņas institūciju) milzīgā atbildības nasta, pieņemot izšķirīgos lēmumus, kādus dokumentus saglabāt un no kuru ievietošanas krātuvēs atteikties to fiziskās noslodzes dēļ. Digitālais formāts ļauj uzkrāt un glabāt vairāk. Tas gan liek radīt jaunu informatīvās telpas projektēšanu, kas ietver dokumentu klasifikācijas, sistematizācijas, aprakstīšanas un meklēšanas principu transformācijas. Tāpat digitalizācija mazina atbildību un satraukumu par dokumentu drošību, bailes no uguns un ūdens nelaimēm, arhivāliju un vērtīgu grāmatu zagļiem, cilvēciskām kļūdām, kad kāda dokumentu mape vai iespieddarbs tiek ielikts nepareizajā plauktā un tā kļūst neatrodams. Vienlaikus veidojas dokumentu saglabāšanas jauna veida atkarība no strauji mainīgajām tehnoloģijām kopumā un konkrētajām ierīcēm, kurās uzkrāti digitālie dokumenti, kā arī no atmiņas institūciju darbinieku un to krājumu lietotāju digitālajām prasmēm (Blouin Jr., Rosenberg 2011, 183–215). Šis nākotnes zīmējums ir piepildījies pat ar uzviju. Tomēr digitalizācijas ietekme ir daudz plašāka un dziļāka, kā arī daudznozīmīga. Tā no atmiņu institūciju darbiniekiem un lietotājiem augstā līmenī pieprasa daudzas prasības. Īpaši nozīmīga ir digitālprātība, informācijprātība, medijprātība un atmiņprātība. Dažas no tām tiks aplūkotas tālāk šajā izdevumā.

Kopš 20. gs. 90. gadu vidus visā pasaulē tūkstošiem bibliotēku sāka skenēt savas kolekcijas un darīja pieejamas tīmeklī. Šie paši pirmie bija diezgan nelieli projekti, kuros uzsvars tika likts uz skenēšanas paņēmieni un interneta interfeisu eksperimentiem, kā arī norisinājās labākās digitalizācijas organizācijas, biznesa modeļu un kvalitātes meklējumi. Digitalizācija ir laikietilpīgs, dārgs un komplikēts process, kura laikā jārisina autortiesību un kultūras mantojuma fiziskās saglabāšanas jautājumi, jānovērš iespējamie bojājumu riski (Verheusen 2008, 28–30). Pakāpeniski savus glabātos materiālus digitālā formā sāka pārnest arī citas atmiņas institūcijas.

21. gadsimtā Eiropas Savienībā tika īstenoti vērienīgi digitalizācijas projekti, kuru mērķis ir radīt plašai publikai pieejamu Eiropas kultūras mantojuma digitālo versiju. Būtiska loma pasaules kultūras mantojuma veidošanā un saglabāšanā ir UNESCO (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*/Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija) aktivitātēm. 2003. gada 15. oktobrī UNESCO Ģenerālās konferences 32. sesijā tika pieņemta Digitālā mantojuma saglabāšanas harta, kas visas ANO dalībvalstis aicināja efektīvi darboties un kopdarboties šajā jomā. 2015. gadā Ģenerālās asamblejas 38. sesijā tika pieņemts šīs hartas papildinājums – rekomendācijas par dokumentāro mantojuma, tostarp digitālā veidā, saglabāšanu un pieejamību. To pieņemšanu rosināja bažas, ka straujo tehnoloģisko transformāciju dēļ ne viss kultūras mantojums tiek saglabāts. Pat vērojama tā zaudēšana. Gan harta, gan tās papildinājums pamatojas uz 1992. gadā UNESCO izveidoto programmu “Pasaules atmiņa” (*Memory of the World*, darbojas kopš 1995. gada), kuras mērķis ir saglabāt un padarīt pieejamu pasaules bagāto dokumentāro mantojumu. Saskaņā ar Digitālā mantojuma saglabāšanas hartu digitālo mantojumu veido “unikāli cilvēku zināšanu un izpausmes resursi”, piemēram, “kultūras, izglītības, zinātnes un administratīvie resursi, kā arī tehniskā, juridiskā, medicīniskā un cita veida informācija”. Tajā iekļaujas gan digitalizētais analogais, gan arī jau digitāli radītais kultūras mantojums. Digitālais mantojums paplašina cilvēku un nāciju iespējas radīt, komunicēt, apmainīties ar zināšanām, tādējādi sekmeļot attīstības līdztiesību un labu pārvaldību (Schorlemer 2020, 36–39).

Kultūras digitālais mantojums atrodas arī vēl daudzu citu starptautisko institūciju uzmanības centrā. Piemēram, jau 2002. gadā Eiropas Komisija

saglabāšanas un pieejamības jomā (*European Commission on Preservation and Access, ECPA*) atzina, ka kultūras mantojuma digitālie jautājumi ir jārisina politiskā līmenī un šim darbam ir jāvelta tam atbilstoši resursi (ECPA 2002). 2011. gadā tika pieņemts kopīgais UNESCO un Starptautiskās Bibliotēku asociāciju un institūciju federācijas (*International Federation of Library Associations and Institutions, IFLA*) Digitālo bibliotēku manifests, kas uzsvēra, ka pasaules kultūras un zinātniskais mantojums ar digitalizācijas starpniecību ir jādara pieejams visiem un ka digitālie pakalpojumi rada jaunu zināšanu un informācijas ieguves kanālu, tā pārvarot ģeogrāfiskās, sociālās un kultūras robežas (UNESCO, IFLA 2011).

Kultūras mantojuma digitalizācijas īstenošana noteikta arī vairākos nozīmīgos ES un Latvijas politikas plānošanas dokumentos, kuros izvirzītie mērķi un uzdevumi jau ir realizēti un/vai norisinās to īstenošana. Kultūras mantojuma digitalizācija pieder pie šā laikmeta neapšaubāmām prioritātēm. Piemēram, Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (Latvija 2030) digitālās tehnoloģijas definētas kā veids, kas uzlabo piekļuvi kultūrai, sekmē latviešu valodas un kultūras saglabāšanu un nacionālās identitātes stiprināšanu. “Digitālās transformācijas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam” akcentē, ka labvēlīga un moderna dzīves telpa ir saistīta ar mūsdienu tehnoloģiju izmantošanu, kas ietver arī digitālos pakalpojumus kultūras mantojuma institūcijās. Savukārt “Kultūrpolitikas pamatnostādnēs 2022.–2027. gadam “Kultūrvalsts”” norādīts, ka “kultūras mantojuma digitalizācijas jomā ir paveikts daudz, taču digitalizētā satura potenciāls vēl nav pilnībā izmantots. Tāpēc turpmākajos gados jāturpina gan kultūras resursu digitalizācijas aktivitātes, gan jāpaplašina digitālā satura pieejamība sabiedrībai un jāveicina tā izmantojums jaunu zināšanu, produktu un pakalpojumu radīšanā, vienlaikus risinot digitālā satura ilgstošas saglabāšanas jautājumus, nodrošinot īstenoto digitalizācijas projektu sistēmu savietojamību, digitalizētā satura integrāciju nākotnes projektos un digitālo resursu un pakalpojumu piekļūstamību” (par šo tēmu plašāk sk.: Zariņš 2012; OECD 2021; Rožukalne 2021; MK 2022 u. c.).

Latvijā kultūras mantojuma digitalizācijas vēsture aizsākās 1994. gadā Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā (LAB), mēģinot digitalizēt augsta pieprasījuma un sliktā fiziskā stāvoklī esošus materiālus. Visai drīz pēc tam

digitalizāciju uzsāka arī Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB). Sākotnēji šis darbs risinājās atsevišķu projektu veidā. Piemēram, LAB tika uzsākts projekts “Latvijas kultūrvēsturiskās un zinātniski tehniskās informācijas elektroniskā bibliotēka”, ko atbalstīja Latvijas Zinātnes padome. To īstenojot, tika izstrādāti digitalizējamo materiālu atlasēs principi, noteiktas kvalitātes prasības arhīvdatnēm (ilgstošai saglabāšanai paredzētām digitālām kopijām) un lietotājdatnēm (publicēšanai paredzētām digitālām kopijām). 1996. gadā sākās Reto grāmatu un rokrakstu nodaļas krājuma materiālu, tad – Johana Kristofa Broces (1742–1823) zīmējumu kolekcijas *Sammlung verschiedner Liefländischer Monumente...* sējumu digitalizācija. Šiem projektiem sekoja nākamie, tostarp arī sadarbības projekti ar citām atmiņas institūcijām (piemēram, “Personu un vietu attēlu datubāze”). 2000. gadā LNB sāka īstenot savas periodikas kolekcijas digitalizāciju, īstenojot projektu “Mantojums-1: Latvijas periodisko izdevumu (1822–1940) saglabāšana”. Tajā vispirms tika digitalizēti 105 laikraksti, kuru izsniegšana lasītājiem bija pārtraukta, lai pasargātu šos izdevumus no sabiršanas un tādējādi no bojāejas. Nozīmīgi bija arī LNB plakātu un karšu kolekciju digitalizācijas pirmie projekti (Krūmiņa 2012).

2004. gadā Latvijā iezīmējās jauns posms kultūras mantojuma digitalizācijā, ko raksturoja valsts mērķtiecīgais līdzekļu piešķirums atmiņas institūciju (bibliotēku, muzeju un arhīvu) sadarbības veicināšanai. Valsts aģentūra “Kultūras informācijas sistēmas” ar Valsts kultūrkapitāla fonda (VKF) atbalstu īstenoja mērķprogrammu “Bibliotēku, arhīvu un muzeju sadarbības projektu digitālā vidē atbalsts”. Tās īstermiņa mērķis bija sekmēt bibliotēku, arhīvu un muzeju sadarbību vienotas informācijas sistēmas veidošanā un sniegt atbalstu nacionālas, reģionālas un lokālas nozīmes informācijas resursu digitalizācijas projektu realizācijā. Īpaši svarīgs bija šīs programmas ilgtermiņa mērķis – izveidot efektīvu sadarbības modeli starp visām atmiņas institūcijām, kas nodrošinātu strukturētu datu apstrādes mehānismu, to uzkrāšanu datubāzēs un informācijas pieejamību gan pašās atmiņas institūcijās, gan arī tiešsaistē (Gerkena 2007, 41). Tas arī nozīmēja atmiņas institūciju krājumu masveida digitalizāciju. 21. gs. otrās desmitgades sākumā bija radītas vairāk nekā 100 digitālās kolekcijas, no tām absolūti lielāko daļu bija veidojušas bibliotēkas (65% no visām kolekcijām) (Krūmiņa 2011, 80). Tomēr arī to var dēvēt tikai par sākumu, nākamajos

gados Latvijas kultūras mantojuma digitalizācija kļuva gan apjomīgāka, gan arī tehnoloģiski kvalitatīvāka, tāpat arī būtiski pilnveidojās tā glabāšanas, pieejamības un lietošanas iespējas. 2017. gada augustā LNB ar Eiropas Reģionālās attīstības fonda (ERAF) atbalstu divās kārtās uzsāka digitalizācijas projektu “Kultūras mantojuma satura digitalizācija”. Tā īstenošanas rezultātā LNB kopā ar partneriem izveidojusi vienotas piekļuves pakalpojumu Latvijas kultūras mantojuma saturam tiešsaistē – Digitālā kultūras mantojuma platformu, kas ļauj vienuviet aplūkot tūkstošiem digitalizētu tekstu, skaņu ierakstu un videoierakstu, karšu, kultūras pieminekļu datu, fotonegatīvu un citu materiālu no muzeju, arhīvu un bibliotēku krājumiem. Projekta īstenošanas gaitā digitalizētas grāmatas, laikraksti, dokumenti, pergamenti, muzeju priekšmeti, skaņu ieraksti un videoieraksti, kinofilmās, kultūras pieminekļu lietas, fotonegatīvi, kartes, notis, veikti kultūras pieminekļu 3D uzmērījumi, arī aktuālu kultūras norišu un Nemateriālā kultūras mantojuma sarakstā iekļauto vērtību digitālā fiksēšana, kas aptver materiālus no Latvijas muzejiem, projekta partneriem un citām iestādēm. Projekts ļāva veidot un/vai papildināt arī populārās vietnes *periodika.lv*, *filmas.lv*, *diva.lv*, *redzidzirdilatviju.lv*, *gramatas.lndb.lv*. Kultūras mantojuma mērķtiecīga un sistemātiska digitalizācija rada ilgtspējīgu augstu pievienoto vērtību Latvijas sabiedrības attīstībai, tostarp kultūras jaunradei, izglītības nozares un uzņēmējdarbības attīstībai (sk.: LNB 2019), vienlaikus arī nostiprina bibliotēku, arhīvu un muzeju kā atmiņas institūciju statusu un sabiedrībai liek apgūt un attīstīt jaunas pratības.

Bibliotēku, arhīvu un muzeju funkcionēšana atmiņas institūcijas formātā un to krājumu digitalizācija ne tikai transformē tajos glabāto materiālu zinātnisko pētniecību, bet arī maina to kā kolektīvās un nacionālās atmiņas resursa lomu un pieejamību.

Latvijas Nacionālā arhīva pieredze e-resursu veidošanā

Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) darbs sabiedrības medijpratības veicināšanā galvenokārt saistīts ar digitālo resursu veidošanu – tematiskās vietnes, virtuālas izstādes un meklēšanas rīki. Visi nozīmīgākie e-resursi apkopoti LNA portālā <https://eresursi.arhivi.gov.lv/>

Kopš 2020. gada darbojas meklētājs *MeklēLNA*, kas nodrošina piekļuvi Vienotajai valsts arhīvu informācijas sistēmai, kurā atrodama informācija par visās LNA struktūrvienībās – Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Valsts vēstures arhīvā, Personāla dokumentu valsts arhīvā, zonālajos arhīvos un Latvijas Valsts kinofotofonodokumentu arhīvā – glabāšanā esošajiem fondiem, lietām un dokumentiem. Vispilnīgākā ir informācija par fondiem. Lietu līmeņa datu ievade un precizēšana turpinās. Sistēmā ievadīti tikai daži procenti no LNA uzkrāto lietu nosaukumiem. *MeklēLNA* nav atrodama informācija par lietām, kuru nosaukumi satur ierobežotas pieejamības informāciju (piemēram, personas datus).

Populārākie LNA e-resursi ir vietnes:

- “Raduraksti” – tematiska vietne, kurā publicēti biežāk lietotie dokumenti dzimtas vēstures pētniecībai (<https://raduraksti.arhivi.lv/>)
- “LPSR VDK dokumentu arhīvs” – speciāli veidota vietne, kurā tiek publicēti vispārpieejami dokumenti, kas saistīti ar LPSR Valsts drošības komitejas darbību (<https://kgb.arhivi.lv/>)
- “RedziDzirdiLatviju” – vietnē tiek publicēti LNA uzkrātie audiovizuālie, skaņas un foto dokumenti (<http://www.redzidzirdilatviju.lv/lv/>)
- “Latviešu diasporas arhīvi” – vietnē var atrast informāciju un dokumentus par latviešu diasporu, kā arī par dokumentiem, kas atsūtīti uz Latviju no dažādām trimdas organizācijām un kas glabājas dažādās Latvijas atmiņas institūcijās (<http://diaspora.arhivi.lv/>)

Vietnēs dokumenti ir papildināti ar skaidrojošiem materiāliem par to, kā meklēt vietnē konteksta informāciju par dokumentu izcelsmi un dokumentos lietotajiem terminiem, kā arī citiem palīgmateriāliem. Īpaši nozīmīgas ir

arhīva dokumentu publikācijas ar zinātnieku komentāriem par sensitīvām tēmām.

LNA veido arī virtuālas izstādes, kurās sniegta plaša informācija par noteiktām tēmām, raksturojot vēstures notikumus un ilustrējot tos ar dokumentiem. Nozīmīgāko vidū ir “Vēlēšanas bez izvēles” (<http://www.archiv.org.lv/velesanas1940/>); “Latvieši Lielbritānijā” (http://www.archiv.org.lv/latviesi_lielbritanija/); “BATUN. Par Baltijas tautu brīvību un neatkarību” (<http://www.archiv.org.lv/diaspora/batun/>); “Baltijas valstu bēgļu nometnes Vācijā. 1944–1951” (www.archiv.org.lv/baltijas_dp_vacija/); “Tiesas procesi pret Gunāru Astru” (<http://www.archiv.org.lv/astra/>); “No hercoga Gotharda līdz hercogam Jēkabam” (<http://www.archiv.org.lv/hercogiste/>) un daudzas citas.

Māra Sprūdža, LNA direktore

PRATĪBAS

Pēdējā desmitgadē plaši tiek lietots jēdziens “pratība” (*literacy*). Ar to tradicionāli angļu valodā tika saprasta lasītprasme, kuru raksturoja ātra un nekļūdīga lasīšana, lasītā jēgas sapratne, prasme reflektēt par izlasīto un lasītā lietošana dzīvē, motivācija lasīt un lasāmvielas izvēle, kā arī lasītprasmes nemitīga izkopšana un attīstīšana. Latviešu valodā jēdziens “pratība” ir jaunvārds, kas apritē nonācis 21. gadsimtā. Šis vārds pat nav atrodamas daudzsējumu akadēmiskajā izdevumā “Latviešu literārās valodas vārdnīca” (Ceplītis, Stengrevica 1972–1996).

20. gs. pēdējā trešdaļā dzīvesveida un tehnoloģisko (it īpaši informācijas ieguves) pārmaiņu un digitālās pasaules tapšanas kontekstā pratības jēdziena saturs būtiski paplašinājās, jo cilvēkam sekmīgai profesionālai karjerai un dzīvei vairs nepietika ar lasītprasmi un citām skolās iegūtajām pamatzināšanām. Aktuāla kļuva nepieciešamība pēc jaunām pratībām un to prasmīga lietojuma. To sekmēja arī mediju un izglītības, kā arī izklaides un mācīšanās konverģence, kas mainīja informācijas un zināšanu ieguves veidus, to avotus un saturu. Tādējādi mūslaikos ar pratības jēdzienu tiek

raksturota tādu zināšanu un prasmju pārvalde, kas ļauj cilvēkam kritiski konstruēt un izprast to vai citu pasaules ainu un šīs zināšanas un prasmes lietot. Tāpat šajā jēdzienā iekļaujas zināšanu un informācijas prasmīga ieguve, valodas prasme, kritiskā domāšana, kontekstuālā sapratne, atbildīgums, ētikas un morāles izpratne un tās normu ievērošana, kā arī zināšanu ieguves motivācija, stratēģiskā pieeja un nemitīga zināšanu papildināšana un izmantojuma pilnveidošana. Jēdziena “pratība” skaidrojumu akadēmiskajā un populārajā literatūrā ir ļoti daudz, pēdējā desmitgadē tas pieredzējis arī daudzveidīgu proliferāciju (piemēram, sk.: Thoman, Jolls 2004; Koltay 2011; Frankel *et al.* 2016). Faktiski tiek runāts par visu cilvēka dzīvesdarbības jomu pratībām, piemēram, medijpratību, informācijpratību, finanšpratību, politikpratību, ģimeņpratību, kultūrpratību, kultūras mantojumpratību, digitālpratību utt., un to lielo nozīmi sociālajā praksē (piemēram, sk.: Holma 2017; Öztemiz 2020). Tas ir absolūti pamatoti, jo cilvēkam savas dzīves sekmīgā pārvaldē ir nepieciešamas zināšanas daudzās jomās, to kritiska izvērtēšana un prasmīga lietošana.

Mūsdienās vieni no visaktuālākajiem pratību veidiem ir medijpratība un informācijpratība. Ar tiem tiek saprasta tradicionālo un jauno mediju un informācijas lietotprasme kā savstarpēji saistītu un mijiedarbību kompetenču kopums, kas ļauj cilvēkiem maksimāli izdevīgi un iespējami bez kaitējuma sev un citiem izmantot mūsdienu informācijas, digitālo un komunikācijas vidi. Medijpratība un informācijpratība iekļauj arī kompetenci kritiski vērtēt un lietot informācijas saturu un formu, kā arī prasmi rīkoties ar digitālajām tehnoloģijām. Medijpratība un informācijpratība pieder pie cilvēku nepieciešamajām dzīves kompetencēm neatkarīgi no viņu vecuma, dzimuma, sociālās, etniskās un rasu izcelsmes (UNESCO 2022a). Medijpratības un informācijpratības veicināšana un šo jomu izglītības attīstība ir kļuvusi gan par starptautisko organizāciju, gan ES, gan arī nacionālo valstu (arī Latvijas) politikas jautājumu, kura aktualitāti sekmē plašā dezinformācijas izplatība un sabiedrības drošības diktētā nepieciešamība pēc patiesas informācijas.

Arī atmiņu institūciju darbā medijpratība un informācijpratība ir ieguvusi ļoti lielu nozīmi, jo tieši šīs institūcijas ir nozīmīgākās informācijas krātuves. Šajā jomā aktīvi darbojas arī Latvijas bibliotēkas, arhīvi un muzeji, piedāvājot izglītības programmas, veicot zinātnisko darbu un izplatot

zinātniskās zināšanas, veidojot patstāvīgās ekspozīcijas un izstādes, izglītojot savu auditoriju. Medijpratība un informācijpratība ir arī nozīmīgas vēstures radīšanas un lietošanas sastāvdaļas, šīs prasības veido mijiedarbīgas attiecības arī sociālo grupu, tostarp nāciju kolektīvo un kultūras, atmiņu.

Latvijas Nacionālās bibliotēkas darbs medijpratības veicināšanā

Lai arī var uzskatīt, ka Latvijas Nacionālā bibliotēka (LNB) kā grāmatu un informācijas krātuve ar sabiedrības informācijpratības veicināšanu nodarbojas jau kopš tās dibināšanas brīža 1919. gadā, tomēr šodienas kontekstā, kad galvenokārt tiek runāts par medijpratību, tās darbs skatāms no 2015. gada, kad tā piedalījās Latvijas mediju politikas pamatnostādņu plāna sagatavošanā un realizācijā. Turpmākajos gados bibliotēkas medijpratības veicinātāja darbs būtiski ticis attīstīts un pilnveidots. Medijpratības veicināšana, tāpat kā citas prioritātes LNB, tiek īstenota, pakārtojot to pieciem galvenajiem darba virzieniem, kas ierakstīti bibliotēkas attīstības stratēģijā: “Bibliotēkas krājums digitālajā laikmetā”; “Bibliotēka kā izaugsmei atvērta vide”; “Bibliotēkas krājums kā unikāls un neaizvietojams pētniecības resurss un tā pētniecība”; “Kultūras pieredzes radīšana bibliotēkā” un “Bibliotēka kā nozares attīstības virzītāja”.

Šobrīd medijpratības aktivitātes Nacionālā bibliotēka īsteno ar ikgadēju Kultūras ministrijas finansiālu atbalstu šim darba virzienam. Bibliotēka darbu medijpratības jomā veic galvenokārt ar četrām auditorijām: bibliotekāriem, pedagogiem, senioriem un jauniešiem. Šo darbu LNB īsteno tās Attīstības departamenta paspārnē esošais Bibliotēku attīstības centrs (BAC), un tajā nodarbināts medijpratības nozares eksperts (līdz 2022. gada jūlijam amata nosaukums bija “medijpratības projektu koordinators”). Šāda amatvieta tika izveidota 2017. gadā.

Bibliotēku attīstības centrs strādā dažādās bibliotekārā darba sfērās, sadarbojoties ar visu veidu bibliotekām Latvijas reģionos, kā arī galvaspilsētā – ar publiskajām, skolu bibliotekām, akadēmiskajām un speciālajām bibliotekām. Visu šo bibliotēku darbinieki var piedalīties arī centra organizētajos medijpratības pasākumos. Vienlaikus LNB BAC veic arī konsultatīvu

funkciju un piedalās reģionāli veiktā medijpratības darba bibliotēkās uzskaitē gada pārskatu apkopojumos, tāpēc var apgalvot, ka centrs gan nosaka medijpratības darba tendences bibliotēkās visā Latvijā, gan seko līdzi tām. Savukārt īstenotie pasākumi medijpratībā saistīti ar iepriekš minētajām auditorijām. Galvenās medijpratības aktivitātes ir tematiski semināri klātienē un tiešsaistē, kā arī bibliotekāru un pedagogu apmācības un satura izstrādes projekti. Spilgti piemēri LNB BAC aktivitātēm ir tīmekļsemināri “Medijpratība – ne tikai izglītības, bet arī veselības un drošības jautājums” un “Drošība, medijpratība un emocionālā inteliģence krīzes situācijās”, bibliotekāru kompetences pilnveides programma “Medijpratības meistari”, kā arī Eiropas Parlamenta deputātes Daces Melbārdes iniciētais partnerības projekts “Ceļazīmes mediju lietošanā”. Medijpratības temati pastāvīgi tiek aktualizēti arī LNB BAC pārraudzītajā Latvijas Bibliotēku portālā www.biblioteka.lv, kur tapusi īpaša medijpratības sadaļa, un sociālajos tīklos, kur medijpratības temati atrodami zem mirkļbirkām #BACRīko, #MedijpratībaBibliotekāriem un #BibliotekāruProfesionālāLiteratūra.

Bibliotēkas jau izsenis ir gan informācijas krātuves un novadpētniecības centri, gan kopienas satikšanās vieta, tāpēc to atmiņas institūcijas funkcija ir klātesoša vienmēr, arī medijpratības darbā. Medijpratības veicināšanas pamats bibliotēkās ir brīvā un neierobežotā pieeja informācijai – jaunākajai periodikai, nozaru literatūrai, kā arī tīmeklim. Informācijas sniegšanas jautājumos bibliotekārs nav vien grāmatu izsniedzējs, bet gan zinošs profesionālis, kurš ir gatavs palīdzēt informācijas atlasē un izzināšanā, tāpēc ikvienas bibliotēkas solījums tās lasītājiem ir pieejama, kvalitatīva un uzticama informācija. Līdz ar LNB ēkas – Gaismas pils – tapšanu bibliotēku tīkls visā Latvijā kļuva par “Gaismas tīklu”, tika pilnveidotas kā bibliotekāru, tā lasītāju digitālās prasmes, nodrošināta ikvienas bibliotēkas piekļuve internetam, kā arī kvalitatīvām datubāzēm un digitalizētiem krājumiem. Tādējādi kvalitatīvas informācijas pieejamības solījums ir spēcīgs un nelokāms arī 21. gadsimtā.

Savukārt uzkrātās kultūras atmiņas kontekstā arvien aktīvāk tiek apzināti un izmantoti arī bibliotēku plašie un gadu gaitā veidotie periodikas un nozaru literatūras, kā arī novadpētniecības krājumi, kas cita starpā var tikt

izmantoti medijpratības veicināšanai. Krājums izmantojams, piemēram, aplūkojot savulaik populārus naratīvus vai nozīmīgu vēstures notikumu reāllaika atspoguļojumus faktos un viedokļos. Lai arī pašlaik bibliotēkās medijpratības veicināšana galvenokārt tendēta uz spēju reaģēt uz aktuāliem vai pat jauniem informācijas un dezinformācijas naratīviem, arī krājuma izpēte pakāpeniski tiek saistīta ar iespēju veicināt šo prasmi.

Veroties nākotnē, neskaidrs ir jautājums, vai bibliotēkās dominēs fiziskā vai virtuālā telpa, tomēr abos gadījumos vienlīdz nozīmīga būs bibliotekāra loma – būt par kvalitatīvas informācijas sargātāju un ceļvedi tās izzināšanā. Daudzviet, īpaši mazākās bibliotēkās, nozares profesionāļi veic ne vien bibliotekāro un izglītojošo darbu, bet arī sociālo darbu, sniedz psiholoģisko atbalstu, nodarbojas ar kultūras pasākumu rīkošanu un novadpētniecību. Ja 21. gadsimtā par medijpratību tiek runāts kā par caurviju prasmi, tās vieta bibliotēkās ir nepārprotama, un paredzams, ka tā tas būs arī turpmāk. Tomēr nozīmīgi atcerēties, ka arī medijpratībai nepieciešams pamats, uz kā tikt “būvētai”, – tā ir lasītprasme, kultūrizglītība un iekļaujoša vide, kas ir gadu gaitā izkopti bibliotekārā darba stūrakmeņi.

Emīls Rotgalvis,

LNB Bibliotēku attīstības centra medijpratības nozares eksperts

Latvijas Nacionālā arhīva darbs medijpratības veicināšanā

Latvijas Nacionālā arhīva (LNA) medijpratības veicināšanas bagātīgo pasākumu klāstā ir regulāras tematiskas dokumentu publikācijas LNA *Facebook* kontā. Tās tiek veidotas par sabiedrībai aktuālām tēmām vai ir saistītas ar vēsturiskiem notikumiem un Latvijas vēsturē nozīmīgu personību jubilejām. Dokumentu publikācijas papildina skaidrojošā informācija (personu īsa biogrāfija un nozīmīgākie darbi, notikumiem – vēsturiskais konteksts, saistība ar notikumiem reģionā utt.).

Īpašs arhīva darbības virziens ir arhīvpedagoģija. Tiek veidotas speciālas nodarbības skolēniem un studentiem, lai viņus iepazīstinātu ar arhīvu – tā misiju un darbības principiem, kā arī mācītu prasmes meklēt arhīvā esošo informāciju, orientēties arhīva uzziņu sistēmā un arhīva veidotajos e-re-sursos. Atsevišķas arhīva struktūrvienības sadarbībā ar vēstures skolotājiem veido arī dokumentu kopas vēstures stundām par noteiktām tēmām. Viens no veiksmīgākajiem pasākumiem ir 2021. un 2022. gadā īstenotais projekts par dzimtu pētniecību, kura laikā vairākās skolās tika nolasītas lekcijas par dokumentu meklēšanu arhīvā, lai skolēni prastu sekmīgi zīmēt savas dzimtas koku. Viņi tika iepazīstināti ar dokumentu daudzveidību, kuros var atrast informāciju par saviem vecākiem un vecvecākiem, viņu darba un skolas gaitām. Strādājot ar skolēniem un studentiem, īpaši svarīgi ir skaidrot, kā pārbaudīt dokumentos minēto faktu īstenību, kā dokumentu radīšanas konteksts var mainīt to saturu. Kā viens no uzskatāmākajiem piemēriem tiek rādīti divi A. Popova vārdā nosauktās Rīgas radiatoru rūpnīcas izsniegtie raksturojumi Gunāram Astram iestājam augstskolā (Astras Gunāra Lariona dēla raksturojums. 1959. gada 29. oktobris (LVA, 1986. f., 1. apr., 43960. l., 11. sēj., 36. lp.)). Otrs pēc LPSR Valsts drošības komitejas pieprasījuma (A. Popova vārdā nosauktās Rīgas radio rūpnīcas bijušā darbinieka Astras Gunāra Lariona dēla raksturojums. 1961. gada 1. jūnijs (LVA, 1986. f., 1. apr., 43960. l., 10. sēj., 140. lp.)). Raksturojumi ir diametrāli pretēji. Tie ir arī publicēti virtuālajā izstādē “Tiesas procesi pret Gunāru Astru” (www.archiv.org.lv/astra/index.php?id=101).

Arhīvs aktīvi sadarbojas ar bibliotēkām un muzejiem, veidojot kopīgus projektus un piedaloties to rīkotajos pasākumos. Projekts “Kā neapjukt informācijas okeānā”, kas tapis, sadarbojoties Valmieras ZVA, Valmieras bibliotēkai un Valmieras muzejam, joprojām ir pieprasīts, un pandēmijas apstākļos nodarbības notika *Zoom* platformā. Dažādu spēļu un viktorīnu veidā skolēniem tiek mācīts atrast informāciju arhīva dokumentos un pārbaudīt atrasto faktu ticamību.

2021. gadā LNA sadarbībā ar Vēstures un sociālo zinību skolotāju biedrību programmai “Skolas soma” izveidoja metodisko materiālu “Dzimtas un valsts vēstures pētīšana dokumentos”, tostarp trīs video sižetus un divus

metodiskos materiālus – uzdevumu komplektus, kas piemēroti 7.–9. klašu skolotājiem un skolēniem un 10.–12. klašu skolotājiem un skolēniem Latvijas un pasaules vēstures, sociālo zinību stundās, klases stundās, kurām “Sociālās zinības un vēsture”, kursam “Vēsture un sociālās zinātnes”, kā arī novadpētniecības mācību kursam.

Māra Sprūdža, LNA direktore

Latvijas Okupācijas muzeja pieredze medijpratības veicināšanā

Latvijas Okupācijas muzeja (LOM) devīze ir “Atcerēties. Pieminēt. Atgādināt”. Muzejs gandrīz 30 gadus Latvijas un pasaules iedzīvotājiem stāsta 20. gadsimta notikumus: kā Latvija zaudēja valstisko neatkarību, kā pārdzīvoja Otro pasaules karu un divu totalitāru varu – nacistiskās Vācijas un PSRS – okupācijas, kā atguva neatkarību, kļuva par brīvu valsti un pilntiesīgu starptautisku organizāciju dalībvalsti.

Muzeja pamatā ir krājums – vairāk nekā 75 000 priekšmetu un 2400 audio/video liecību. Krājuma materiālu izmantošana pētniecībā, ekspozīcijā, izstādēs, ekskursijās un skolēnu nodarbībās, pasākumos un sociālo mediju platformās – tie ir veidi, kā muzejs darbojas mediju laukā.

Muzeja jaunajā ekspozīcijā, kas līdz ar rekonstruēto ēku Vecrīgā apmeklētājiem pieejama no 2022. gada jūnija, ir tikai neliela daļa no krājuma materiāliem, kas kopā ar gaismas, skaņas un dizaina elementiem veido muzeja stāstu “Caur tumsas labirintu ved gaismas pavediens”, ko pēc apmeklētāja izvēles vēl papildina gida stāstījums aptuveni vienas stundas garumā.

Muzejs kā ikviens medijs izvēlas atšķirīgu pieeju darbam ar apmeklētājiem gan satura, gan formas ziņā. Lielākā apmeklētāju daļa ir ārvalstu tūristi, tāpēc gidi vada ekskursijas latviešu, angļu, krievu, vācu un ukraiņu valodā. Reizēm apmeklētāji ierodas ar specifiskām zināšanām vai uzskatiem, piemēram, par holokaustu, okupāciju un dzīvi Latvijas PSR, vai citiem

jautājumiem, tāpēc gidam ir jāprot uz jebkuru jautājumu atbildēt ar faktos balstītu informāciju. Muzejs ir arī valsts protokola sastāvdaļa, tāpēc ikviena augstā viesā vizītē ir iekļauts muzeja apmeklējums, un nereti tam paredzētas 20 minūtes. Tas ir izaicinājums gidam – tik īsā laikā izstāstīt stāstu! Īpašs jaunums ir “Bērnu līnija” – muzeja ekspozīcijā atspoguļotie notikumi ir nozīmīgi, bet bērniem tie var būt grūti izprotami, šausminoši vai traumējoši, tāpēc ciešā sadarbībā ar dizaineriem tika izveidota “Bērnu līnija”, kurā rotaļu lācēns Miks izved cauri ekspozīcijas 11 tēmām, katrā no tām atklājot savas izjūtas – Miks ir laimīgs, Miks ir nobijies, Miks ir drosmīgs. “Bērnu līnija” papildināta ar Mika grāmatu, kuras teksta autors ir Lauris Gundars, Miku zīmējusi māksliniece Elīna Elere. Okupāciju perioda vēsture satur daudz pāridarījumu un noziegumu. Kaut arī nevar sagaidīt, ka bērni varētu pilnībā izprast tik kompleksus notikumus, tomēr tie palīdz atklāt, cik liela nozīme ir katra cilvēka izvēlei.

Miks ekspozīcijas 3. tēmā “Noārdītā valsts – pakļautā tauta”, kas vēsta par pirmo padomju okupāciju 1940.–1941. gadā
Ilzes Vaivodes foto

Otra lielākā apmeklētāju grupa muzejā ir Latvijas skolēni, kas klātienēs nodarbībās apmeklē ekspozīciju un tiešsaistes un izbraukuma nodarbībās izmanto iespēju piedalīties gidu vadītās tiešsaistes un izbraukuma nodarbībās. Visās nodarbībās izmantotas daudzveidīgas mācību metodes

atbilstoši skolēnu vecumposmam un nodarbības tematikai – grupu darbs, avotu analīze, kas veicina kritiskās domāšanas prasmes, diskusijas, kā arī mēģinām sasaistīt vēstures notikumus ar mūsdienām un skolēna ģimenes un dzīvesvietas vēsturi.

*Krievijas Federācijas
propagandas materiāls*

Tiešsaistes nodarbībā “Padomju deportācijas. Ar bērna acīm”, kurā izmantoti 1949. gadā deportētās vienpadsmitgadīgās Benitas Plezeres zīmējumi un vēlāka laika videoliecības, skolēni meklē atbildes uz jautājumiem, diskutē un nodarbības noslēgumā ar vienas ģimenes piemēru ir izpratuši deportāciju tēmu. Līdzīgs princips darbojas arī klātienēs nodarbībā “Deportācijas. Ģimeņu stāsti”, kurā skolēni ekspozīcijā izseko vienas ģimenes stāstam, tādējādi izprotot deportāciju cēloņus un notikumus, cilvēku likteņus un spēku un represiju sekas. Savukārt nodarbība “Propaganda. Karš Ukrainā”, kas notiek gan tiešsaistē, gan izbraukumā skolās, tiešā veidā veicina skolēnu medijpratību – kā atpazīt viltus ziņas un dezinformāciju, kas ir propaganda un kā totalitāras varas to izmanto vēsturē un mūsdienās. Piemēram, skolēni saņem izvērtēšanai fotogrāfiju, kura parāda it kā Ukrainas armijas nežēlību Donbasā. Izmantojot mūsdienu tehnoloģiju iespējas, skolēni noskaidro, ka tas patiesībā ir kadrs no 2010. gadā tapušas Krievijas Federācijas un Baltkrievijas spēlfilmas “Brestas cietoksnis”.

Inguna Role, LOM Izglītības nodaļas vadītāja

KRĪZE

Civilizāciju pēdējos gados ir piemeklējušas divas krīzes, kuras izraisīja Covid-19 pandēmija, kas sākās 2019. gada beigās, un Krievijas Federācijas iebrukums Ukrainā 2022. gada 24. februārī. Krīze tiek saprasta kā sabiedrības reāls vai apjēdzams sociālās kārtības lielāks vai mazāks sagrūvums. Ar šo jēdzienu raksturo arī notikumu gaitas izšķirošu vai kritisku pavērsienu, kuram nenovēršami seko pārmaiņas pozitīvā vai negatīvā virzienā. Ar jēdzienu “krīze” apzīmē arī sarežģītus, nedrošus un neziņas klātus laikposmus. Krīzes definējums izriet no pretstata – normālas dzīves – un no tās reāla vai iespējama apdraudējuma izpratnes (Raboy, Dagenais 1992, 3).

Daudzviet pasaulē Covid-19 izplatība lika ieviest pulcēšanās ierobežojumus – publikai tika slēgtas daudzas kultūras iestādes, tostarp bibliotēkas, arhīvi un muzeji, nācās atcelt publiskos pasākumus. Liela daļa cilvēku savu ikdienu vadīja mājāsēdes režīmā. Vienlaikus šis laiks apliecina atmiņas institūciju svarīgo lomu sociālās stabilitātes uzturēšanā šādas smagas krīzes apstākļos. Tās kopienām kalpo ne tikai kā zināšanu un informācijas ieguves vieta, bet arī kā identitātes veidošanas un sociālās kohēzijas resurss. Pašas atmiņu institūcijas pandēmijas laikā paātrinātā tempā un jaudīgi attīstīja savas darbības digitālās iespējas. Tā bija šā laika nepieciešamība, jo to krājumu lietotāji no slēgtās fiziskās telpas pārvietojās uz digitālo vidi. Turklāt lietotāji atmiņu institūciju digitālajā piedāvājumā meklēja ne tikai darbam vai mācībām nepieciešamo informāciju un zināšanas, bet arī izklaidi un sociālo atbalstu. Pētījumos, kuros analizēta atmiņas institūciju darbība Covid-19 laikā, atzīts, ka tās kopumā ātri un sekmīgi spēja adaptēties jaunajā situācijā un attīstīja jaunas prasības un pakalpojumus, piemēram, paplašināja digitāla piedāvājuma klāstu (piemēram, radīja digitālās ekspozīcijas), radīja jaunas komunikācijas formas (piemēram, video tiešraides, notikumu straumēšanu, podkāstus), aktīvāk un daudzveidīgāk izmantoja sociālos tīklus. Būtisks darbs tika veikts, pārvarot digitālo atstumtību, piemēram, piedāvājot digitālos pakalpojumus sociāli neaizsargātākajām un vājākajām sociālajām grupām. Tika stiprināta un daudzveidota sadarbība starp pašām atmiņas institūcijām un to auditorijām. Pandēmijas laiks arī paātrināja pāreju no informācijas ieguves no reāliem, taustāmiem materiāliem uz digitāliem, netaustāmiem avotiem akadēmiskajā un

izglītības laukā, tādējādi veidojot arī jaunas pratības šajā jomā. Pieauga arī medijpratības un informācijpratības nozīme, iestājoties par dezinformācijas izplatības mazināšanu (Samaroudi *et al.* 2020; Agostino *et al.* 2020; Ebbrecht-Hartmann 2021). UNESCO savā īpašajā aicinājumā īpaši akcentēja, ka atmiņas institūciju uzdevums šajā krīzes periodā ir vākt, katalogizēt un izplatīt uz faktiem balstītu zinātnisku un kritisku, no salīdzinošās perspektīvas veidotu informāciju. Tāpat arī UNESCO akcentēja, ka atmiņas institūciju pienākums ir nodrošināt pilnīgu Covid-19 pandēmijas dokumentēšanu, lai nākotnē būtu iespējas novērst šāda veida slimību uzliesmojumus un efektīvāk pārvaldīt šādu globālu katastrofu ietekmi uz sabiedrību (UNESCO 2020). Neraugoties uz to, ka pandēmija būtiski izjauca atmiņu institūciju esības sociālo kārtību, tā arī iniciēja vairākas pozitīvas pārmaiņas to digitālās vides attīstībā un tās lietošanas pratību pilnveidē.

Krievijas Federācijas iebrukums demonstrēja, ka kultūras mantojums kara situācijā ir apdraudēts un agresora darbību rezultātā tiek iznīcināts. 2022. gada 23. decembrī fiksēts, ka Ukrainā ir pilnībā vai daļēji iznīcināts 231 kultūras objekts. To sarakstā ir 102 dažādu konfesiju baznīcas un citas ēkas, 18 muzeji, 81 vēsturiskas vai mākslinieciskas nozīmes ēka, 19 pieminekļi un 11 bibliotēkas (UNESCO 2022b). Ukrainas prezidents Volodimirs Zeļenskis kādā no savām runām rezumēja, ka okupanti par savu ienaidnieku uzskata arī kultūru, izglītību un cilvēci. Iespējams, ka vislielākie postījumi veikti Mariupolē. Tur iznīcinātas 53 vēsturiskas būves, tostarp teātra ēka, izlaupītas arī turienes muzeju kolekcijas. Kultūras mantojuma vērtību zādzības konstatētas arī citās okupētajās pilsētās. Drošības labad daudzi Ukrainas muzeji savas kolekcijas ir pārvietojuši uz drošākām vietām un glabātuvēm, savukārt pieminekļus klāj speciāli segumi, kuru uzdevums ir pasargāt tos no postījumiem. Starptautiskās organizācijas ir iesaistījušās Ukrainas kultūras mantojuma saglabāšanā un glābšanā. Piemēram, 2022. gada vasarā Rīgas Tehniskās universitātes speciālisti veica 3D mērījumus vairākiem Krievijas karadarbības rezultātā cietušajiem dievnamiem un kultūras pieminekļiem. Latvijas komanda, izmantojot lāzerskenerus, dokumentēja izpostītās ēkas, veica bojājumu detalizētu diagnostiku un konsultēja Ukrainas institūcijas, kā labāk izveidot avārijas stiprinājumus un kā vēlāk veikt atjaunošanu (Jance 2022).

2022. gada martā, atsaucoties uz Ukrainas arhīvu, muzeju un bibliotēku kolekciju glābšanas starptautisko iniciatīvu, LNB sadarbībā ar labdarības organizāciju “ziedot.lv” sāka ziedojumu vākšanas akciju “Glābsim Ukrainas kultūras mantojumu”, kas joprojām turpinās. Iegūtie līdzekļi tiek izmantoti atmiņas institūciju fiziskā krājuma saglabāšanai nepieciešamo lietu iegādei. Tās ir bieza kartona kastes, burbuļplēves un sintipona ruļļi, tvaika izolācijas plēve, dažādas izolācijas lentes, akmens vate, folija, putuplasta loksnes, bezskābes kartons, iepakojuma papīrs u. c. Šie materiāli tiek nogādāti dažādu Ukrainas pilsētu bibliotēkām, arhīviem un muzejiem (LSM.lv Kultūras redakcija 2022; LNB 2022).

Latvijas Okupācijas muzeja darbs Krievijas iebrukuma Ukrainā laikā

Krīzes un potenciāla kara draudu laikā Latvijas Okupācijas muzejam (LOM) ir jauni uzdevumi un izaicinājumi. Muzeja saturs ir kļuvis daudz aktuālāks, jo okupācija, aneksija, deportācijas vairs nav tikai ar vēsturi saistīti jēdzieni. Tas viss, ko Latvija pieredzēja savā pagātnē, tagad notiek tepat līdās – Ukrainā, kur karo Krievija. Līdz ar to muzejam vairs nav tikai retrospektīva funkcija, no tā sagaida spēju runāt, interpretēt un skaidrot arī aktuālos notikumus. Muzeja vēsturnieki to dara publiskās diskusijās, sociālo mediju platformās, savukārt muzeja ēkā rīko izstādes un pasākumus, piemēram, aprīlī TVNET žurnālista Jāņa Vingra fotoizstādi par karu Ukrainā. Aktuāls ir kļuvis jautājums par vērtību sistēmu un prioritātēm, sevišķi par pretošanās nozīmi, kolaborāciju un jautājumu par ļaunumu un tā īstenotājiem vēsturē un mūsdienās.

*Inguna Role,
Latvijas okupācijas muzeja Izglītības nodaļas vadītāja*

Kultūras mantojums allaž ir bijis un joprojām ir apdraudēts pasaulē notiekošu militāru konfliktu situācijās. Arī Ukrainā notiekošais demonstrē, ka agresors to tiecas iznīcināt kā Ukrainas identitātes, kolektīvās un kultūras atmiņas resursu. Mūsdienu pasaulē jebkuras valsts kultūras mantojums ir

kopīgā civilizācijas mantojuma daļa, tādēļ arī tā sargāšana un glābšana ir ne tikai nacionāli, bet arī starptautiski veicamas darbības. Būtiska nozīme ir arī digitalizācijai. Kultūras mantojuma digitālais formāts nekad nespēj aizstāt tā analogo jeb taustāmi reālo veidu, tomēr tas ļauj saglabāt samērā pilnīgu informāciju par to.

Nodarbība Latvijas Okupācijas muzejā.
Auditorija –
LU Komunikācijas zinātnes bakalaura studiju programmas studenti. 2022. gads
Vitas Zelčes foto

Nodarbība Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.
Auditorija –
LU Komunikācijas zinātnes bakalaura studiju programmas studenti. 2020. gads
Vitas Zelčes foto

NOBEIGUMS

Nobeigumā vēlreiz ir jāuzsver, ka bibliotēkas, arhīvi un muzeji ir nozīmīgs kolektīvās un kultūras atmiņas resurss, kas tiek lietots gan individuālo, gan kolektīvo identitāšu veidošanā. Šīs atmiņas institūcijas ir nepieciešama valsts esības daļa. To krātuvēs esošos materiālos rodamā informācija un zināšanas veido pamatu ne tikai zinātnes un kultūras funkcionēšanai, bet arī tautsaimniecībai kopumā. Protams, tas nav nomērāms tiešā veidā. Tomēr attīstošas ekonomikas, labklājības un kvalitatīvu cilvēkresuru pamatā ir sabiedrības izglītība un vērtību sistēma, kuru veidošanā būtiska loma ir nacionālajai atmiņai.

Mūsdienu tehnoloģijas līdzās realitātē pastāvošajam kultūras mantojumam sniedz plašas iespējas radīt tā digitālo versiju, kas ir ērtāk un efektīvāk izmantojama, ļauj ietaupīt laika un finanšu resursus, nojauc laika, ģeogrāfiskās un sociālās robežas. Turklāt, kā to rāda Krievijas iebrukums Ukrainā, kultūras mantojums ir īpaši apdraudēts un cilvēce zaudē būtiskas tā vērtības. Tas vēlreiz un vēlreiz mudina rūpēties par tā drošību un digitālo tīrāžēšanu. Krievijas agresija un veiktie postījumi ir jau nodarījuši būtiskus zaudējumus Ukrainas nacionālajai atmiņai, un pasaules demokrātisko valstu pienākums, sniedzot atbalstu, ir cik vien iespējams mazināt šos postījumus. Viens no šādu pasākumu kompleksiem saistāms arī ar kultūras mantojuma digitalizāciju.

Tāpat jāuzteic atmiņas institūciju devums medijpratības, kas pieder pie mūslaiku svarīgākajām cilvēka pratībām, jomas kopšanā. To galvenie instrumenti ir krātuvēs esošā satura iespējami plaša piedāvāšana ne vien analogajā, bet arī digitālajai formātā, kas ļauj ievērojami paplašināt auditoriju un atvieglot tā lietošanu. Arī bibliotēkas, arhīvi un muzeji piedāvā vērtīgu publisko pasākumu klāstu, kas sekmē medijpratības iedzīvināšanu sabiedrības un indivīdu dzīvē. Informācijpratība un medijpratība sekmē arī jēgpilnāku kolektīvās atmiņas funkcionēšanu sabiedrībā, tajā iesakņojušos mītu izklīšanu un aizspriedumu mazināšanos, kā arī racionālas un eiropeiskās vērtībās balstītas nacionālās atmiņas un vēstures veidošanu.

LITERATŪRA

- Agostino, D., Arnaboldi, M., Lampis, A. (2020). Italian State Museums During the COVID-19 Crisis: From Onsite Closure to Online Openness. *Museum Management and Curatorship*, 35(4), 362–372. DOI: [10.1080/09647775.2020.1790029](https://doi.org/10.1080/09647775.2020.1790029)
- Blouin, Jr. F. X., Rosenberg, W. G. (2011). *Processing the Past. Contesting Authority in History and the Archives*. Oxford: Oxford University Press.
- Byrne, A. (2015). Institutional Memory and Memory Institutions. *The Australian Library Journal*, 64(4), 259–269. DOI: [10.1080/00049670.2015.1073657](https://doi.org/10.1080/00049670.2015.1073657)
- Ceplītis, L., Stengrevica, M. (red.). (1972–1996). *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 8 sēj. Rīga: Zinātne.
- Ebbrecht-Hartmann, T. (2021). Commemorating from a Distance: the Digital Transformation of Holocaust Memory in Times of COVID-19. *Media, Culture & Society*, 43(6), 1095–1112. <https://doi.org/10.1177/0163443720983276>
- ECPA (2002). Preservation of the Digital Heritage. Discussion Paper Prepared for UNESCO by the European Commission on Preservation and Access (Amsterdam, February 2002). In: UNESCO Executive Board. *Report by the Director-General on a Draft Charter on the Preservation of the Digital Heritage, 9 April 2002, Annex I*. Retrieved: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000125523>
- Frankel, K. K., Becker, B. L. C., Rowe, M. W., & Pearson, P. D. (2016). From “What is Reading?” to What is Literacy? *Journal of Education*, 196(3), 7–17. <https://doi.org/10.1177/002205741619600303>
- Gerkena, V. (2007). *Mūsdienu bibliotekārās apkalpošanas pamattendences. Promocijas darbs*. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Holma, B. (red.). (2017). *Latvija. Pārskats pat tautas attīstību 2015/2016. Dzīves meistarība un informācijpratība*. Rīga: LU SPPI.
- Jance, D. (2022). Izņcināts, izlaupīts, nozagts... *Latvijas Avīze. Kultūrzīmes*. 10.–16. aug., 4–5.
- Koltay, T. (2011). The Media and the Literacies: Media Literacy, Information Literacy, Digital Literacy. *Media, Culture & Society*, 33(2), 211–221. <https://doi.org/10.1177/0163443710393382>
- Krūmiņa, L. (2012). Digitalizācija Latvijā pasaules pieredzes kontekstā. *Bibliotēku Pasaule*, 57, 38–45. Pieejams: <https://dom.lndb.lv/data/obj/48401.html>
- Krūmiņa, L. (2011). Kultūras mantojums digitālā vidē. Mūsdienu potenciāls. No: Brikše, I. (red.). *Nacionālā identitāte un komunikācija. Pasaules latviešu zinātnieku kongresa ziņojumu krājums*. Rīga: LU SZF SPPI, 78.–84. lpp.
- LNB (2019). *Kultūras mantojuma satura digitalizācija (2. kārtā). Detalizētais projekta apraksts*. Rīga: LNB. Sk.: <https://www.varam.gov.lv/en/media/6451/download>
- LNB (2022). Turpinās atbalsts Ukrainas kultūras mantojuma glābšanai. *LNB tīmekļa vietne*. 19. dec. Sk.: <https://lnb.lv/turpinas-atbalsts-ukrainas-kulturas-mantojuma-glabsanai/>
- LSM.lv Kultūras redakcija (2022). Akcijā “Glābsim Ukrainas kultūras mantojumu!” saziēdoti 16 tūkstoši eiro. LSM.lv. 27. apr. Sk.: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/akcija-glabsim-ukrainas-kulturas-mantojumu-saziedoti-16-tukstosi-eiro.a454293/>

- MK [Ministru kabinets] (2022). *Par Kultūrpolitikas pamatnostādņēm 2022.–2027. gadam "Kultūrvalsts"*. Ministru kabineta rīkojums Nr. 143, 1. marts. Sk.: <https://likumi.lv/ta/id/330444-kulturpolitikas-pamatnostadnes-2021-2027-gadam-kulturvalsts>
- OECD (2021). *Digitalizācija Latvijā*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/a58d1c1a-lv>
- Öztemiz, S. (2020). Cultural Heritage Literacy: A Survey of Academics from Humanities and Social Sciences. *Journal of Librarianship and Information Science*, 52(3), 818–831. <https://doi.org/10.1177/0961000619872529>
- Raboy, M., Dagenais, B. (eds). (1992). *Media, Crises and Democracy. Mass Communication and the Disruption of Social Order*. London: Sage Publications.
- Robinson, H. (2012). Remembering Things Differently: Museums, Libraries and Archives as Memory Institutions and the Implications for Convergence. *Museum Management and Curatorship*, 27(4), 413–429. DOI: [10.1080/09647775.2012.720188](https://doi.org/10.1080/09647775.2012.720188)
- Rožukalne, A. (red.) (2021). *Digitalizācija un sabiedrība. Rakstu krājums*. Rīga: LNB.
- Samaroudi, M., Echavarria, K. R., Perry, L. (2020). Heritage in Lockdown: Digital Provision of Memory Institutions in the UK and US of America During the COVID-19 Pandemic. *Museum Management and Curatorship*, 35(4), 337–361. DOI: [10.1080/09647775.2020.1810483](https://doi.org/10.1080/09647775.2020.1810483)
- Schorlemer, S. von (2020). UNESCO and the Challenge of Preserving the Digital Cultural Heritage. *Santander Art and Culture Law Review*, 2(6), 33–64. <https://doi.org/10.4467/2450050XSNR.20.010.13013>
- Stainforth, E. (2016). From Museum to Memory Institution: the Politics of European Culture Online. *Museum & Society*, 14(2), 323–337.
- Thoman, E., Jolls, T. (2004). Media Literacy – A National Priority for a Changing World. *American Behavioral Scientist*, 48(1), 18–29. <https://doi.org/10.1177/0002764204267246>
- UNESCO (2020). Turning the Threat of COVID-19 into an Opportunity for Greater Support to Documentary Heritage. *UNESCO website*. Retrieved: <https://www.unesco.org/en/articles/turning-threat-covid-19-opportunity-greater-support-documentary-heritage>
- UNESCO (2022a). About Media and Information Literacy. *UNESCO website*. Retrieved: <https://www.unesco.org/en/media-information-literacy/about>
- UNESCO (2022b). Damaged Cultural Sites in Ukraine Verified by UNESCO. *UNESCO website*. Retrieved: <https://www.unesco.org/en/articles/damaged-cultural-sites-ukraine-verified-unesco>
- UNESCO, IFLA (2011). *IFLA/UNESCO Manifesto for Digital Libraries*. Retrieved: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/digital-libraries/documents/ifla-unesco-digital-libraries-manifesto.pdf>
- Verheusen, A. (2008). Mass Digitisation by Libraries: Issues concerning Organisation, Quality and Efficiency. *Liber Quarterly*, 18(1), 28–38.
- Zariņš, U. (2012). *Nacionālo digitalizācijas stratēģiju mērķi un uzdevumi*. Maģistra darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

ISBN 978-9934-18-936-4

9 789934 189364